

תקציר עבודת הדוקטורט

"חדשים גם ישנים": מרחבים תרבותיים בדמותו של החיד"א

עיקר עניינו של המחקר הוא בחינת דמותו האינטלקטואלית ועולמו התרבותי של הרב חיים יוסף דוד אזולאי, הוא החיד"א (ירושלים 1724 - ליוורנו 1806), רב בן המרחב הספרדי-ירושלמי של המאה השמונה-עשרה שבית גידולו לא היה עבורו מרחב סגור בעל גבולות הרמטיים כי אם נקודת מוצא למרחבים אחרים.

בחינה זו מבקשת לעמוד על דמותו של החיד"א כמלומד – תלמיד חכם מסוג חדש, שיצירתו הספרותית הגדולה כוללת עושר וגיוון מקוריים ויוצאי דופן ושיציאתה מגבולות המרחב המקומי שבו גדלה הייתה עבורה בסיס לעבודת ליקוט ואספנות מרשימה הבאה לידי ביטוי בחיבוריו הרבים השונים, בדפוס ובכתב יד (למעלה ממאה חיבורים). זו דמות אשר תולדות חייה הביאו עמן חשיפה לעולמות תרבותיים ולאופקים חדשים, דמות החיה במאה השמונה-עשרה, מושפעת ממורכבותה של תקופה בה מתרחשים שינויים מרחיקי לכת, הן בתחום הפוליטי-מדיני הן בתחום הדמוגרפי והן בתחומי ההגות, הרוח והמחשבה; דמות המתאפיינת בניקה מעולם המסורת בו גדלה, בו נטועים שורשיה ובתוכה היא שרויה, אך מושפעת אף מהעולם המודרני שאליו נחשפה במסעותיה, כאשר דואליות זו מתקיימת בצורה סמויה, לא רדיקלית וללא שבירה של המסגרות המסורתיות.

החיד"א נולד בירושלים בשנת תפ"ד (1724), כבן בכור למשפחה ששורשיה נטועים הן באליטה הספרדית והן במשפחה אשכנזית מיוחסת. מקום מרכזי בחייו של החיד"א תפסו שני מסעות שליחותו כשד"ר מטעם קהילת חברון. במהלך מסעות אלה הוא העלה על הכתב את קורותיו ואת תחושותיו בשני יומני מסע, שלהם העניק את השם "מעגל טוב". אלו קובצו בשנת 1934 על ידי אהרן פריימן לספר "מעגל טוב השלם".

בסופו של מסעו השני, בשנת 1778, קבע החיד"א את מקומו בליוורנו שהייתה מרכז חשוב של הפזורה הספרדית המערבית. ושם הלך לעולמו ביי"א באדר תקס"ו (1.3.1806) והובא למנוחות בבית העלמין היהודי בליוורנו.

מחקר זה הוא מחקר היסטורי-תרבותי-אינטלקטואלי ועל כן נבחנות בו תפיסות עולמו האינטלקטואליות ועולמו התרבותי של נושאו. שאלת הווייתו של החיד"א בעולם המודרני לא נידונה ב"מודרנה" מנקודת ההתייחסות החד משמעית המזהה את המודרניות עם תהליך החילון ועם התפצלות הדת מהמוסדות הפוליטיים והחברתיים. על כן לא מגבילה עצמה שאלה זו לדיונים סביב השתלבות במרחבים תרבותיים שאינם יהודיים-מסורתיים או שאלת סמכות ההלכה, אלא עוסקת בשאלות של מודעות טקסטואלית ופילולוגית ככלי עבודה רבני, העלאת קנון ספרותי "מודרני" ושבירתו של קנון ישן, מציאת עניין בשדות ידע ובתחומים שאינם "רבניים", יציאה ממרחבים תרבותיים לוקאליים ויצירת טריטוריה תרבותית גלובלית, ועוד.

ביטוייה של "שאלת המודרניות" נבחנות במחקר זה בתוך כמה מחיבוריו של החיד"א המשתייכים לסוגות שונות - הלכה, ביבליוגרפיה ואוטוביוגרפיה. מתוך בחינה זו יתגלו ממילא פניו של האיש העומד מאחוריהם - פניה של דמות רבנית ששנים משמעותיות מחייה הוקדשו למסעות שמסגרתם מסגרת מסורתית אך אפיונים "מודרניים" רבים מנחים את אופן כתיבתה ואת התנהלותה.

חקירת כתביו של החיד"א, על סוגותיהן השונות, מעלה כי אף דמותו של החיד"א כוללת בתוכה הן מן העולם הישן, המסורתי שבו הוא נולד וגדל ובו עוצבה אישיותו, והן מן העולם המודרני שאותו פגש במסעותיו, שבו מצא עניין, ואשר רשמים והשפעות ממנו ניכרים בכתביו. שילוב זה מופיע גם בסוגות המסורתיות שבהן שלח את ידו וגם באלו הצפויים פחות מצד דמות רבנית. בשל כך, מחקר

דמותו של החיד"א מאפשר את בחינת השפעת החדש בתוך הסביבה המסורתית, אך בניגוד לתהליכים היסטוריים כגון התפתחות האורתודוקסיה אל מול ההשכלה, אין מדובר במפגש משברי-דיכוטומי בין החדש למסורתי כי אם בקבלה, מודעת ובלתי מודעת, של תחומים והלכי חשיבה מסוימים היוצרים לכאורה מתח בין העולם המסורתי לעולם החדש והתקיימותן של שתי ההוויות האלו זו לצד זו.

תנועתו של החיד"א בין ישן לחדש, בין מסורת למודרנה, יצרה דמות של מלומד יהודי מסוג חדש, דמות בת המאה השמונה-עשרה המושפעת ממורכבות תקופתה, ששורשיה נטועים עמוק בעולם המסורתי ובד בבד היא אף סופגת לתוכה השפעות מן החדש. בכוחה של דמותו של החיד"א אפוא להוות מקרה מבחן למורכבותה של העת החדשה המוקדמת בכלל ושל המאה השמונה-עשרה בפרט.